

İMAM MÂLİK VE SİYASÎ OTORİTE

Cem ZORLU*

İMAM MÂLİK AND POLITICAL POWER

The relationship between İmam Mâlik and political power, although the Umeyye period has been calmed, it has been become different during the Abbasid period. The relationship that was suitable especially at beginning of Caliph Mansur Second period, It changed because İmam take part near Muhammed en-Nefsüzzekiye who rebelled against to government. After giving message to the public opinion on the mutineers and their supporters had been punished, a new period started with excuse of Mansur's. Finally İmam became as a savant who has been consulted his idea and has been accepted social consideration in addition to the formal opinion, both in the period of Mansur and also subsequent Caliphs.

Keywords: Malik, Mansur, Political Power, Abbasid.

İslam toplumunun en önde gelen etkin şahsiyetlerinin İslam âlimleri olduğunda şüphe yoktur. Bu şahsiyetlerin her türlü davranışı toplumun fertlerini yönlendirici olmuştur. Toplum, bu kişilerin takındığı tavırlar ve verdiği fetvalarla/kararlarla davranış biçimlerini belirlemiştir. Bu durum, İslam âlimlerinin toplumsal konumlarının ve değerlerinin artması ve eksilmesiyle doğru orantılı olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. İmam Mâlik de kendi döneminde toplum üzerinde önemli etkileri olan bariz şahsiyetlerden birisidir. Bu makale İmam Mâlik'in siyasî otorite ile ilişkilerini ve bu ilişki biçiminin toplumsal yankılarını ele almaya çalışacaktır. Makale İmam Mâlik'in Emevîler döneminde siyasî otoriteler ile pek fazla ilişkisi olmadığından bu döneme kısa bir bakıştan sonra daha çok Abbasîler dönemi üzerinde yoğunlaşacaktır.

A. EMEVÎLER VE İMAM MÂLİK

Tercih edilen rivayete göre h.93/m.712 yılında Emevî Halifesi Velid b. Abdülmelik döneminde Medine'de doğan ve h.179/m.796 yılında yine Medine'de vefat eden Mâlik b. Enes, 84 yıllık hayatında 8 tanesi Emevî, 5 tanesi ise Abbasî olmak üzere 13 halife görmüştür. Ömrünün 38 yılını Emevîler döneminde 46

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve DTSK (Deutsch- Türkisches Sprach und Kulturinstitut) İslam Tarihi Öğretim Üyesi. czorlu@hotmail.com

yılına ise Abbasîler döneminde geçiren İmam Mâlik, hac yapmak için Mekke'ye gitmenin dışında Medine'den hayatı boyunca hiç ayrılmamış ve bu yüzden halifelerle teması ancak onların hac ve diğer amaçlarla Medine'ye gelmesiyle mümkün olmuştur. Bu çerçevede h.106/m.725 yılında hac yapan Hişam b. Abdülmelik hariç çağdaşı 8 Emevî halifesinden hiç birisi hac ya da bir başka gerekçeyle Hicaz bölgesine gelmedikleri için İmam Mâlik'le doğrudan bir temasları olmamıştır. Genellikle onun bu dönemde siyasî otoriteyle ilişkisi Medine valileri aracılığıyla gerçekleşmiştir.

İmam Mâlik Emevî döneminde halifelerle herhangi bir temas kurmadığı gibi valilerle de bir arada olmaktan pek hoşlanmamıştır. Gençlik yıllarında valinin davetine hocası Rabîa er-Rey ile istişare etmeden icabet etmek istememiştir.¹ İmam Mâlik'in bu dönemin siyasî olaylarına direkt ya da dolaylı olarak müdahil olduğu görülmemektedir. Emevî Devleti'ne ne açıkça destek vermiş ne de karşı çıkmıştır. Ancak bu devletin siyasî yapısı ve meşruiyeti konusunda düşüncesini belirtmekten de tamamen uzak durmamıştır. Bir defasında "*Halifelere isyan edenlerle savaşmak caiz midir?*" sorusuna "*Ömer b. Abdülaziz gibi bir halifeye isyan edilmişse evet caizdir.*" karşılığını vermiştir. Bu cevabıyla İmam Mâlik, bir yandan Ömer b. Abdülaziz gibi olmayan Emevî halifelerinin meşruiyetini sorgularken diğer yandan "*Ya onlar Ömer b. Abdülaziz gibi değillerse?*" sorusuna "*O zaman onları kendi hallerine bırakın. Allah bir zalimle bir zalimden intikam alır; sonra da her ikisinden intikam alır.*"² cevabıyla da isyan taraftarı olmadığını ifade etmiştir. İmam Mâlik'in bu tutumunu Emevîler dönemindeki şartlarla, soruyu soranın konumu ve diğer başka unsurlarla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Zira o, Abbasîler döneminde farklı bir tutum sergilemiştir.

Gerçek şudur ki, İmam Mâlik Emevîler döneminde siyasete pek karışmamıştır. Bunun sebebi Medine'de Emevî karşıtı ciddi bir oluşumun meydana gelmemiş olması, Medinelilerin Emevîlerle muhalifleri arasındaki çatışmalarda tarafsız kalmaları ve Emevî halifelerinin fetihlerle meşgul olmalarından dolayı Hicaz'la pek ilgilenememeleri olabilir.³

B. ABBASÎLER DÖNEMİNDE İMAM MÂLİK

İmam Mâlik, ömrünün olgunluk çağları olan son 46 yılını Abbasîler döneminde geçirmiştir. Bu sürenin 4 yılını Ebu'l-Abbas (h.132/m.750-h.136/m.754), 21 yılını Ebu Cafer el-Mansur (h.136/m.754-h.158/m.775), 10 yılını Mehdî (h.158/m.775-h.169/m.785) ve ömrünün son 11 yılını Harun er-Reşid

¹ el-Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, www.alwaraq.net , s.34.

² Emîn el-Hûlî, *Mâlik b. Enes*, Kahire, 1951, s.342.

³ Abdülhalîm el-Cündî, *Ebu Hanîfe Batalu'l-Hurriyye ve't-Tesâmuh fi'l-İslâm*, Kahire, 1978, s.224; Abdülhüseyn Ali Ahmed, *Mevkûfu'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyîn min Eimmeti Ehli's-Sünneti'l-Erbaa ve Mezâhibihim ve Eseruhû fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye fi'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Katar, 1985/1405, s.151.

(h.169/m.785-h.193/m.809) ile geçirmiştir. Bu süre içerisinde halifelerin Medine ve Medine’de cereyan eden olaylara ilgileri, İmam Mâlik ile olan ilişkilerini belirleyen en önemli nokta olmuştur.

Kaynaklar İmam Mâlik ile Ebu’l-Abbas arasında herhangi bir ilişkiden bahsetmezler. Sadece Ebu’l-Abbas, İmam Mâlik’in hocası Rabîa er-Rey’i başkent Enbar’a çağırarak kadılık teklif etmiş ve 5.000 dirhem nakit para hediye etmek istemiş; ancak Rabîa her ikisini de reddetmiştir. Siyasî otoritenin bu tür tekliflerine karşı İmam Mâlik’in en önemli hocası Rabîa’nın bu tavrının daha sonra İmam Mâlik ile siyasî otorite arasındaki ilişkilerde belirleyici bir rol oynaması kuvvetle muhtemeldir.

I. EBU CAFER EL-MANSUR VE İMAM MÂLİK

Ebu’l-Abbas’dan sonra h.136/m.754 yılında hilafete geçen Ebu Cafer’in dönemi, İmam Mâlik’in yönetimi altında yaşadığı Abbasî halifeleri arasında en uzun süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde yönetim ile İmam Mâlik arasındaki ilişkiler, inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu dönem hem uzunluğu hem de ilişkilerin değişkenliği açısından diğer dönemlerden oldukça farklıdır ve İmamın Abbasî Devleti karşısındaki tutumunu belirlemesi açısından da son derece önemlidir. Bu süreçteki olayları daha iyi anlayabilmek için Ebu Cafer yönetimi ile İmam Mâlik arasındaki ilişkileri birkaç başlık altında incelemek daha uygun olacaktır.

1. Mansur’un Hilafetinin İlk Dönemleri

Kaynaklara göre, Ebu Cafer iktidara geldikten sonra içlerinde İmam Mâlik’in de bulunduğu bir grup âlimle görüşerek onların kendi iktidarı hakkında kanaatlerini öğrenmek istemiştir. Büyük bir ihtimalle Medine’de gerçekleşen ilk görüşmede Mansur, İmam Mâlik, Ebu Hanife ve İbn Ebî Zî’b’e hilafeti konusunda görüşlerini, hilafetinin sahih mi, yoksa batıl mı olduğunu sormuştur. Bu görüşmede İbn Ebî Zî’b sert bir şekilde Mansur’u eleştirmiş, Ebu Hanife de Mansur’un hilafetinin meşru olmadığını vurgulamıştır. Mâlik’in ifadeleri ise daha ılımlı ve hoşgörülü olmuştur.⁴

Bu görüşmenin ardından bazı dedikodular üzerine Mansur, Mina’da bulunan İmam Mâlik’i çağırarak bir kez daha görüşmüştür. Bu kez toplantıda Ebu Hanife yerine İbn Sem’ân vardır. Mansur’un Medine âlimlerine sorusu şu olmuştur: *“Ben size göre nasıl bir adamım? Adil bir imam mıyım yoksa zalim bir imam mı?”* Bu soruya ilk olarak Mâlik cevap vermiştir. Onun cevabı şöyledir: *“Ben Allah için senden istirham ediyor ve Muhammed (s.a.v.) ve onunla akrabalığının hatırına bu konuda konuşmaktan senden affımı rica ediyorum.”* Mansur da bunu anlayışla karşılamıştır. İbn Sem’ân ise Mansur’un hoşuna gidecek sözler söylemiştir. İbn Ebî Zî’b ile Mansur’un arasında ise yine sert bir diyalog geçmiş, Mansur İbn Ebî Zî’b’i

⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame ve’s-Siyase*, www.alwaraq.net, s.216.

öldürmekle tehdit etmiştir. İbn Ebî Zî'b⁵ ve İbn Sem'ân ayrıldıktan sonra tartışmanın yarattığı bu gergin ortamdan kendi canı adına endişe duyan İmam Mâlik'i Mansur teskin ederek ve onun Medineliler nezdindeki değerini belirterek uğurlamıştır.⁶

Bu görüşmelerden anlaşılmalıdır ki, İmam Mâlik Mansur'un hilafeti konusunda diğer arkadaşları gibi ne olumlu ne de olumsuz, net bir fikir beyan etmekten kaçınmıştır. İmam Mâlik Mansur'un yeni iktidara gelmesinden dolayı ona mühlet vermek ve icraatlarını görmek istemiş ve teenni ile hareket etmeyi tercih etmiştir. Ona göre Mansur'un hilafeti gayr-i meşru olmamakla birlikte henüz tam destek verilecek kadar da tatmin edici değildir. İmam bu sessizliğini Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin isyanına kadar sürdürmüştür. Bu süre içerisinde Mâlik'in Mansur tarafından herhangi bir baskıya maruz kaldığını ya da Mâlik'in Mansur ve yönetimine cephe aldığını görmüyoruz. Hatta bu dönemde h.144/m.762 yılında hac esnasında Mansur Medine'ye varınca, Mâlik b. Enes ile Muhammed b. İmran'ı, hapisteki Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'e elçi olarak göndererek hilafetinin başından beri kendisine biat etmeyerek gizlenen ve yoğun aramalara rağmen bir türlü ele geçiremediği oğulları Muhammed en-Nefsüzzekiyye ile kardeşi İbrahim'in teslim olmalarını sağlamasını istemiştir.⁷ Bu olay, Mansur'un İmam Mâlik'e olan güvenini ve verdiği değeri ortaya koymaktadır. Mansur, İmam Mâlik'e hem güvenmektedir; hem de karşı taraf üzerinde etkili olacağını ummaktadır. Mâlik de henüz olumlu beklentileri olan bir otorite adına büyük bir ihtimalle taraflar arasında kan dökülmesini önlemek amacıyla bu görevi kabul etmiştir. Abbasî Devleti ile İmam Mâlik arasındaki kırılma noktası Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin isyanıdır. Bu olay sonrasında Abbasî Devleti

⁵ Bu isimler bu rivayetlerde İbn Ebî Züeyb olarak geçmektedir; fakat doğrusu İbn Ebî Zî'b'dir. Zira tam adı İsmail b. Abdurrahman b. Ebî Züeyb olan ravi *İbn Ebî Züeyb* (bkz. el-Mizzî, *Tehzîbul'-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl*, nşr. B. A. Ma'rûf, Beyrut, 1400/1980, 34/439; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, www.alwaraq.net, s.1219.) ile İmam Mâlik'in çağdaşı ve samimi dostu Medine fakihî *İbn Ebî Zî'b* (h.81-h.159) olarak tanınan Ebu'l-Hâris Muhammed b. Abdurrahman b. El-Muğîre b. El-Hâris b. Ebî Zî'b (bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtul-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zamân*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1968, 4/183) kaynaklarda az da olsa birbirine karıştırılmıştır. Yazılışları çok yakın olan bu iki ismin müstensihler tarafından karıştırılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Mansur'un huzurunda cereyan eden bu olaylarda da isimler karıştırılarak İbn Ebî Zî'b yerine İbn Ebî Züeyb olarak verilmiştir. Bir rivayette Mansur'un Mâlik ile birlikte İbn Ebî Zî'b'i çağırıp Medine valisi hakkında kanaatini sorması ve İbn Ebî Zî'b'in halifeyi çok sert eleştirmesi aktardığımız olaylardaki şahsın da Medine fakihî İbn Ebî Zî'b olduğunu desteklemektedir. (bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût-M. Naim el-Arkasûsî, Beyrut, 1413, 7/144) Ayrıca kaynaklar, Mâlik'in bazen susmayı tercih etmesine rağmen İbn Ebî Zî'b'in otorite karşısında gerçekleri söylemekten, iyilikleri emredip kötülükleri yasaklamaktan asla çekinmediğini aktarmaktadır (bkz. Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, nşr. M.H. el-Fetâ, Beyrut, trs., Dâru'l-Ma'rife, 1/251, 1/316; Zehebî, *Siyer*, 7/148; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, Beyrut, trs., Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1/245-246) ki, bu bilgi de yukarıda söz konusu ettiğimiz olaylardaki İbn Ebî Zî'b'in tavrına uygun düşmektedir.

⁶ es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Eshâbîhi*, Beyrut, 1976, s.59, 60.

⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, Beyrut, 1407, 4/414; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, nşr. Ebu'l-Fidâ Abdullah-Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Beyrut, 1407/1987, 5/144; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut, 1391/1971, 3/189.

ile Mâlik arasında ipler gerilmiş ve İmam bu isyana desteğinden dolayı daha sonra şiddete maruz kalmıştır.

2. İmam Mâlik ve Muhammed en-Nefüzzekiye'nin İsyanı

Mansur dönemi pek çok isyana⁸ sahne olmuş, ancak bunların en şiddetlisi geniş bir toplumsal tabana sahip olan Ali oğulları tarafından gerçekleştirilmiştir. Hemen hemen aynı zamanlarda Medine'de Abdullah b. Hasan'ın oğlu Muhammed en-Nefsüzzekiye ile Basra'da kardeşi İbrahim tarafından gerçekleştirilen bu isyanlar, Abbasî Devleti için son derece tehlikeli olmuştur. Her iki isyana da toplumun değişik kesimlerinden büyük bir katılım olmuştur.

A. MUHAMMED'İN İSYANI VE İMAM MÂLİK'İN BU İSYANA KARŞI TUTUMU

Kardeşi İbrahim ile birlikte ilk halife Ebu'l-Abbas'a biat etmeyerek gizlenen ve devlete karşı faaliyetlerini sürdüren Muhammed,⁹ Mansur döneminde de halifeye biat etmeyerek isyan hazırlıklarına devam etti. Bütün çabalarına rağmen Muhammed'i ele geçiremeyen Mansur, Muhammed'in etrafındaki çemberi daraltarak, onu teslim olmaya zorlamak amacıyla bütün Hasan oğullarının tutuklanmasını emretti.¹⁰ Bu ve başka nedenler de devreye girince Muhammed kardeşi ile birlikte gerekli hazırlıklarını daha tamamlamadan h. 145 yılının Recep ayının ilk günü (25-Eylül-762) isyan etti.¹¹ Hicaz bölgesini kontrolü altına alan Muhammed'in bu isyanından Mansur ancak 9 gün sonra haberdar olabildi¹² ve inşası ile meşgul olduğu Bağdat şehrini terk ederek derhal Kûfe'ye geçti.¹³ Ardından ekonomik ve askerî tedbirler almaya başladı. Mansur bu tedbirleri aldıktan sonra, kuvvetlerini toplayıp sevk edebilmek için zaman kazanmak; barışçı yollarla meseleyi çözmek istediği imajını kamuoyuna vererek prestij ve nüfuzunu korumak; tekliflerini kabul etmediği takdirde, Muhammed'i isyancı olarak takdim ederek, olayların mesuliyetini ona yüklemek¹⁴ gayesi ile, Muhammed'e bir mektup yazdı. İlk mektubun ardından karşılıklı mektuplaşmalar¹⁵ cereyan etti. Bu yazışmaların ardından Mansur, veliahdı İsa b. Musa'yı 4 bin süvari,¹⁶ 2 bin piyade¹⁷ ile Medi-

⁸ Bu isyanlar için bkz. Cem Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dini ve Siyasî İsyancılar*, Ankara, 2001.

⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, 1415/1995, 2/360; Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-Eğâni*, nşr. A. Ali Mühennâs. Yusuf Câbir, Beyrut, 1415/1995, 21/131; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, nşr. Ömer b. Ğarâme el-Amravî, Beyrut, 1415/1995, 27/367; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 3/187.

¹⁰ Taberî, *a.g.e.*, 4/413.

¹¹ Halife, *Târîh*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1414/1993, s. 340; Ya'kûbî, *a.g.e.*, 2/376; Taberî, *a.g.e.*, 4/425; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, nşr. M. A. Ata-M. A. Ata, Beyrut, 1412/1992, 8/63.

¹² İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, 5/150.

¹³ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, 5/151.

¹⁴ Hasan Fadıl Za'inûl'ânî, *Siyasetu'l-Mansur Ebi Ca'fer ed-Dâhiliyye ve'l-Hâriciyye*, Bağdat, 1981, s. 282; Avni İlhan, *Mehdilik*, İstanbul, 1993, s. 90.

¹⁵ Bu mektuplaşmalar ve değerlendirmeler için bkz. Cem Zorlu, *Din ve Siyasal Söylem*, İstanbul, 2006, s.111-145.

¹⁶ Taberî, *a.g.e.*, 4/436; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab*, nşr. M. M. Abdulhamîd, Beyrut, 1408/1988, 3/307; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 8/66.

¹⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, 3/307.

ne'ye sevk etti. Ayrıca ardından büyük bir ordu ile Humeyd b. Kahtabe'yi gönderdi.¹⁸ 14-Ramazan-145/6-Aralık-762 Pazartesi günü ikinci vakti -45 yaşındaki¹⁹- Muhammed'in öldürülmesiyle²⁰ yaklaşık olarak 2,5 ay süren²¹ isyan bastırılmış oldu.

Muhammed'in isyanı çok geniş bir toplumsal destek görmüş; Medine'de yaşayan Cüheyne, Müzeyne, Süleym, Ğıfâr, Eslem, Bekr, Şucâ' kabileleri,²² Hz. Ömer ve Zübeyr'in torunları,²³ Ensâr'ın çocukları,²⁴ Mâlik'in hocası İbn Hürmüz, Medine fakihî Muhammed b. Aclan, Münzir b. Münzir, Ebû Bekr b. Ebî Sebra, Abdullah b. Atâ, Abdurrahman b. Ebi'l-Mevâlî, Süfyân es-Sevrî gibi seçkin âlimler,²⁵ Cafer es-Sâdik'ın iki oğlu Musa ve Abdullah bu isyanı desteklemişlerdir. Ayrıca Zeydiyye,²⁶ Mu'tezile²⁷ ve Mugîriyye²⁸ fırkalarından da isyana katılanlar olmuştur.

Bu olayla ilgili olarak sorulması gereken can alıcı soru şudur: Acaba İmam Mâlik fiilî olarak bu isyana katılmış mıdır? Bu konuda pek çok tarihçi şu bilgiyi vermektedir: "*Medine halkı Muhammed'le birlikte isyan etme konusunda İmam Mâlik'ten ferva istemişler; ancak kendilerinin Ebu Cafer'e biat ettiklerini ifade etmişlerdir. İmam Mâlik de onlara, siz zorla biat ettiniz, baskı altında olanın yemini/biati geçerli değildir, demiştir. Bunun üzerine halk süratle Muhammed'e katılmış ve ona biat etmiştir; ancak İmam Mâlik, Muhammed öldürülünceye kadar evinden dışarı çıkmamıştır.*"²⁹ Bu rivayetten anlaşılmaktadır ki, İmam Mâlik fiilî olarak katılmamış olsa bile fetva vermek suretiyle bu isyanı desteklemiş³⁰ ve insanları isyana katılmaya teşvik etmiştir.³¹ Bu fetvasının dayanağı da "*Baskı ve zor altında talak veren kişinin, talakı*

¹⁸ Ya'kûbî, *a.g.e.*, 2/376; Mes'ûdî, *a.g.e.*, 3/307.

¹⁹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, 3/307.

²⁰ İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 8/67-68; İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, 5/161; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, nşr. Ö. A. Tedmürî, Beyrut, 1415/1994, (h. 141-160), 31.

²¹ Taberî, *a.g.e.*, 4/454.

²² Muhammed İmâra, *el-İslâm ve's-Sevra*, Kahire, 1408/1988, s. 248-249; Abdülhüseyn Ali Ahmed, *a.g.e.*, s. 79.

²³ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1981, s. 192; Ali İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâmî'l-Âm*, Kahire, trs., Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısıriyye, s. 352.

²⁴ A. İ. Hasan, *a.g.e.*, s.352.

²⁵ Ali Sami Neşşâr, *Neşetu'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm*, Kahire, 1977, 2/140.

²⁶ A. Sami Neşşâr, *a.g.e.*, 2/140.

²⁷ Muhammed İmâra, *el-İslâm ve Felsefetu'l-Hukm*, Beyrut, 1979, s. 710-711; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Fikri'l-Arabî*, Beyrut, 1983, s.289.

²⁸ M. Watt, *a.g.e.*, s.192.

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ (el-Kısmu'l-Mütemmim)*, Medine, 1408, s.440; Taberî, *a.g.e.*, 4/427; Ebu'l-Ferec, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, www.shiaweb.org , s.191; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 8/64; İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, 5/149; Erbilî, *Hulâsatu'z-Zehabi'l-Mesbûk*, nşr. M. S. Câsim, trs., Bağdat, Mektebetu'l-Musennâ, s.283; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, Beyrut, trs., Mektebetu'l-Maârif, 10/84; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 3/190; Zehebî, *Târîh*, (h.141-160), 23.

³⁰ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. M. Muntasır Kettânî, *el-İmâm Mâlik*, Beyrut, 1392/1972, s. 88-89; Abdülhalim Cündî, *Mâlik b. Enes*, Kahire, 1983, s. 238-241; Mahmud Abdülmütecellâ Halife, *el-İmâm Mâlik*, Kahire, 1413, I, 58-59; Mustafa Şek'a, *el-İmâm Mâlik*, Beyrut, 1403/1983, s. 78.

³¹ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, 1/214.

*geçersizdir.*³² hadisidir. İmam Mâlik'in Muhammed'in isyanına destek vermediği ve sadece bu hadisin rivayeti ile bu isyanın aynı döneme rastladığı ve isyancıların da bu hadisi istismar ettikleri şeklideki iddialar³³ tarihî rivayetlerle pek uyuşmamaktadır. Medine'de önemli bir saygınlığı ve nüfuzu olan İmam Mâlik'in bu sözleri halk üzerinde büyük bir tesir icra etmiş ve halkın isyana katılımını artmıştır.

İmam Mâlik'in Muhammed isyanını ilan edinceye kadar isyana destek verici faaliyetlerinden bahsedilmemektedir. Ancak isyan başlayınca halkın kendisine fetva sormaları üzerine olay karşısında sorumluluk almak zorunda kalan İmam Mâlik, vicdanının sesine kulak vererek böyle bir fetva vermiştir. Aslında o zamana kadar tarafsız kalmayı tercih eden, hatta oğullarının teslim olması için Abdullah b. Hasan'a Mansur'un elçisi olarak giden İmam Mâlik, Muhammed'in isyanına bizzat katılan hocası İbn Hürmüz'ün de etkisiyle³⁴ bu tarafsızlığını bozarak halkın müracaatı karşısında açık tavır almak zorunda kalmıştır. İmamın bu davranışında, Mansur'un Ali oğullarına uyguladığı baskı ve şiddetin, halifenin takip ettiği genel siyasetten hoşnutsuzluğun etkisi de olabilir.

Ancak Muhammed'in isyanına destek anlamına gelen bu fetvayı verdikten sonra İmam Mâlik isyan sona erinceye kadar evinden ayrılmamıştır. İmam Mâlik'in neden bizzat isyana katılmadığı konusunda rivayetlerde herhangi bir bilgi ve ipucu bulunmamaktadır. İmam ya isyana fetva ile desteğinin yeterli olacağını düşünmüştür; ya fiilen katılmanın riskini almak istememiştir; ya isyanın akıbeti ve başarısı konusunda endişeleri vardır; ya hocasının teşviki ve halkın fetva sorması karşısında sorumlu bir bilim adamı olarak fetvayı vermiştir ama isyanı gerçekten canı gönülden desteklemiyordur; ya da bizim tahmin sınırlarımızı zorlayan başka bir gerekçesi vardır.

B. İMAM MÂLİK'İN ŞİDDETE MARUZ KALMASI

İsa b. Musa, h. 145/m. 762 yılında Ramazan/Kasım ayında Muhammed b. Abdullah'ı öldürdükten sonra Kesîr b. Husayn'ı Medine'de yerine bırakarak Mekk'e'ye geçti. Yaklaşık bir ay sonra, 25 Şevval Cumartesi günü Halife tarafından tayin edilen yeni vali Abdullah b. er-Rabî', Medine'ye gelerek görevi Kesîr'den devraldı.³⁵ Bu vali döneminde 23-Zilhicce-145/12-Mart-763 Cuma günü uzun süren muhasara ve ambargonun, insanlar üzerinde ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz etkileri sonucu sınırların gergin olduğu bir ortamda, vali Abdullah'ın beraberinde getirdiği Horasanlı askerlerin alış verişlerde çarşı esnafını taciz etmeleri üzerine Medine'de zenci köleler ayaklanmıştır.³⁶

³² Zehebî, *Siyer*, 8/80; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-Müzheb*, Beyrut, trs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s.28; el-Kâdi İyâd, a.g.e., s.74.

³³ Nevin Abdulhâlik Mustafa, *İslam Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, trc. V. Akyüz, İstanbul, 1990, s.270.

³⁴ Taberî, a.g.e., 4/448-449; Ebu'l-Ferec, *Mekâtîl*, s.189-190.

³⁵ Taberî, a.g.e., 4/454; İbn Kesir, a.g.e., 10/90.

³⁶ Taberî, a.g.e., 4/454; İbnü'l-Esîr, a.g.e., 5/164; Nüveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, nşr. M. C. Abdulâlulhînî v.dğr., Kahire, 1404/1984, 22/88-89. Bu isyanın detayları için bkz. Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar*, s.290-296.

Halife de isyanın patlamasına sebep olan tasarruflara göz yumduğu için, valinin bu işe ehil olmadığını düşünerek, iki ay gibi kısa bir müddet sonra, h. 146/m. 763 yılının başında onu azlederek şehirde otoriteyi tekrar temin etmek, sükuneti sağlamak ve Medinelilerden yeniden biat almak üzere amcasının oğlu Cafer b. Süleyman b. Ali'yi tayin etmiştir.³⁷ Cafer, h. 146 yılının Rabiulevvel ayında Medine'ye gelerek görevi teslim almış, kargaşaya neden olan eski valinin adamlarını, askerlerini ve özellikle de Horasanlıları tasfiye ederek şehirde huzuru sağlamıştır.³⁸ İşte bu huzur sağlama operasyonu esnasında imam da nasibini almış ve fizikî şiddete maruz kalmıştır.

İmam Mâlik'in neden tartaklandığı konusunda farklı bilgiler³⁹ verilmekle birlikte onun fetva vermek suretiyle Muhammed'in isyanını desteklemiş olmasının şiddete maruz kalmasında en büyük payı olduğu bir gerçektir. Bazı tarihçiler de İmam Mâlik'in, Muhammed'in isyanına katılmanın meşru olduğuna dair fetva verdiğinden dolayı şiddete maruz kaldığını açıkça ifade etmişlerdir.⁴⁰ Her ne kadar kimi tarihçiler⁴¹ İmamın dövülme sebebini baskı altında talak verenin talakı geçersizdir, görüşüne bağlasalar da aslında İmamın bu görüşü isyan esnasında verdiği fetvasının dayanağıdır; yani bu sebep de isyanla ilişkilidir, Mâlik'in siyasî görüşünü ve baskı altında alınan biatin geçersiz olduğu düşüncesini yansıtmaktadır. Pek çok çağdaş araştırmacı da İmam Mâlik'in dövülme sebebini bu fetvasına, yani işin siyasî yönüne bağlamışlardır.⁴² Büyük bir ihtimalle Muhammed ile birlikte isyan edenlerin çoğu Mansur'un zorla biat aldığını düşünmekteydi, İmam Mâlik'in bu fetvası da onları cesaretlendirmiş, tarafsız kalanların da isyana katılımını temin etmiştir. Medine'de sarsılan otoriteyi tekrar temin etmek ve devlete biati tazelemek için tayin olunan yeni vali Cafer b. Süleyman, isyan esnasındaki bu desteğinden ve İmam Mâlik'in "*Ümmetim yanılarak, unutarak ve baskı altında işledikleri amellerden sorguya çekilmeyecektir.*"⁴³ hadisine dayanarak baskı altında alınan biat yeminlerinin geçersiz olduğuna dair hâlâ fetva vermeye devam ettiği söylentileri⁴⁴ üzerine ona, farklı rivayetlere göre 30 ilâ 100 sopa vurdurmuştur.⁴⁵

³⁷ Halife, *a.g.e.*, s.423; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.218.

³⁸ Abdülbâsit Bedr, *et-Târîhu's-Şâmil li'l-Medineti'l-Münevvera*, Medine, 1414/1993, 2/57.

³⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s.441-443; Ebu Nuaym el-İsbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Beyrut, 1405, 6/316; el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.75; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, 1/290; M. Abdülmütecellâ Halife, *a.g.e.*, 1/58; Abdülhüseyn Ali Ahmed, *a.g.e.*, s.167-175; Semira Muhtar el-Leysî, *Cihâdu's-Şia*, Beyrut, 1398/1978, s.226.

⁴⁰ el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.75; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 8/106; Erbilî, *a.g.e.*, s.77.

⁴¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s.441; Ebu Nuaym el-İsbahânî, *a.g.e.*, 6/316; el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.74; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 9/44; es-Sehâvî, *et-Tuhfeu'l-Latife fi Tarihi'l-Medineti's-Şerife*, Beyrut, 1993, s.239.

⁴² Mustafa Şek'a, *a.g.e.*, s.73, 78; Ömer Ferrûh, *a.g.e.*, s.289; Ahmed b. Zeynî Dahlân, *Târîhu'd-Düveli'l-İslâmiyye*, s.16.

⁴³ Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut, 1403/1983, 6/410; İbn Mâce, *Sünen*, nşr. M. Fuad Abdülbaki, Beyrut, trs., Dâru'l-Fikr, 1/659; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, nşr. Ş. el-Arnaût, Beyrut, 1414/1993, 16/202; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, nşr. Tarık b. Avdullah b. Muhammed, Abdumuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire, 1415, 2/331, 8/161; el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, www.alwaraq.net , s.533.

⁴⁴ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.218.

Bu dayağın İmam Mâlik'in sırtında derin izler bıraktığı ve dayak esnasında omuzunun çıktığı rivayet edilmektedir.⁴⁶ Hatta Mâlik'in başı kazınarak bir katırın sırtında Medine sokaklarında dolaştırıldığı da tarihî kaynaklar tarafından aktarılmaktadır.⁴⁷ Bu olaydan sonra İmam Mâlik'in halk arasında itibarı, saygınlığı ve etkinliği bir kat daha artmıştır.⁴⁸

C. MANSUR'UN ÖZÜR DİLEMESİ

Halife Mansur, olayın üzerinden 5 sene geçtikten sonra h.152⁴⁹ yılında hac esnasında Mina'da iken İmam Mâlik'i huzuruna çağırarak kendisinden özür dilemiş ve son derece üzgün olduğunu ifade etmiştir. İmam Mâlik huzura girince Mansur onu çok sıcak karşılamış ve büyük saygı göstermiştir. Halife olan bitenlerin kendi emri doğrultusunda gerçekleşmediğine, meseleden ancak daha sonra haberdar olduğuna ve eğer vaktiyle haberi olsaydı kesinlikle buna izin vermeyeceğine dair yemin etti. İmam Mâlik de valiyi halifenin ve Rasulullah'ın akrabalığı hatırına affettiğini ifade etti.⁵⁰ Olay tatlıya bağlanmıştır. Mansur bundan sonra İmam Mâlik'le gayet iyi ilişkiler kurmuş; zaman zaman hediyeler takdim etmiş; hatta Muvatta'yı resmî kanun kitabı yapma teklifinde bulunmuş; fakat bu teklif Mâlik tarafından reddedilmiştir.⁵¹

Mansur'un özür dilemesinde ne kadar samimi olduğu pek çok araştırmacı tarafından şu sorular çerçevesinde tartışılmıştır: Gerçekten bu olaydan haberi olmamış mıdır? Yoksa bu operasyon Halifenin bilgisi dahilinde mi yapılmıştır? Haberi olduysa neden valiyi görevden almak için 3 yıl beklemiştir?

→

⁴⁵ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed*, nşr. F. D. Muhammed, Delhi, 1988, s.331; el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.75; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 8/106; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, 1/290.

⁴⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s.441; el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.74-75; Cündî, *Mâlik*, s.238-239.

⁴⁷ Ebu Nuaym el-İsbahânî, *a.g.e.*, 6/316; M. Muntasır Kettânî, *a.g.e.*, s.100.

⁴⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s.442; el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.74. Mâlikî mezhebinin Mağrip ve Endelüs'de yayılmasında İmam Mâlik'in bu isyanda Abbâsî Devletine karşı bu muhalif duruşunun büyük etkisi vardır. Hâdî dönemindeki başarısız Hüseyin b. Ali isyanından sonra Mağrib'e kaçarak burada İdrisîler Devletini kuran Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin kardeşi İdris'in İmam Mâlik'in mezhebine resmen sahip çıkması ile bu bölgede Mâlikî mezhebi yayılmıştır. Endülüs'te ise burada yeni bir devlet kuran Emevî Hanedanı siyasî rakiplerine muhalefet eden bu imamın mezhebine sahip çıkmıştır. (Ahmed Muhtar el-Abbâdî, *Fî't-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî*, Beyrut, trs., Daru'n-Nehdati'l-Arabiyye, s.53)

⁴⁹ Kaynaklar (İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.219-220; el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.74-75) bu özür dilemenin hac mevsiminde olduğunu belirtmekle beraber tarih vermezler; sadece İbn Kuteybe h.163 tarihini verir (İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.220) ki, bu doğru değildir; zira Mansur h.158 tarihinde vefat etmiştir. Tarihi kaynaklarda bu olay sonrasında Mansur'un h.147 (Halife, *a.g.e.*, s.424; Taberî, *a.g.e.*, 4/482; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 8/106.) ve h.152 (Halife, *a.g.e.*, s.426; Taberî, *a.g.e.*, 4/503; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 8/155.) yıllarında hac yaptığından söz edilmektedir. Bu olayın h.147 senesinde olması mümkün değildir; zira valinin azledildiği ve konuşma esnasında da Mansur'un valiyi Irak'a getirterek cezalandırdığı ifade edilmektedir. Valinin görevden alınması h.150 yılında olduğuna (Taberî, *a.g.e.*, 4/496; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, 8/122; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, 5/192; İbn Kesir, *a.g.e.*, 10/106.) göre Mansur ile Mâlik arasındaki konuşma bu tarihten sonra olmalıdır. Bu bilgiler çerçevesinde özür konuşmasının h.152 yılı hac esnasında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Üzerinden birkaç yılın geçmiş olması da olayı soğutmuş, acıları azaltmış ve taraflar arasında konuşma için zemin daha uygun hale gelmiştir.

⁵⁰ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.219-220; el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.74-75; Cündî, *Mâlik*, s.239-240.

⁵¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s.440; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.219-220.

Mansur'un genel yönetim ve siyaset anlayışına baktığımız zaman oldukça realist ve oportünist olduğunu görürüz. O, devletin ve iktidarının bekası için her türlü tedbiri almaktan asla çekinmemiş, her yolu denemiştir.⁵² Ve bu konuda da çok da başarılı olmuştur. Devletin adeta her köşesinde art arda patlak veren, hemen hemen her etnik, politik ve dinî gruptan katılanların olduğu 30 kadar isyanı büyük bir maharetle bastırarak "*Abbâsî Devletinin gerçek kurucusu*" unvanını almayı hak etmiştir. Son derece otoriter olan ve her olayda inisiyatifi elinde tutmaya çalışan Mansur'un, İmam Mâlik'in işkenceye maruz kalmasından haberdar olmaması mümkün değildir. O, devlete başkaldıranların mutlaka cezalandırılması ve sadık bendelerin mükafatlandırılması ilkesini sonuna kadar uygulamıştır. Mansur'u bu karakterinden ve anlayışından hareketle diyebiliriz ki, o, Muhammed'in isyanına destek veren İmam Mâlik'in cezalandırılmasına göz yummuş; daha sonra da böyle büyük bir âlimin maruz kaldığı muameleden dolayı kamu oyunun tepkisini bertaraf etmek ve sarsılan imajını düzeltmek için özür dilemiş ve valiyi azletmiştir. Ama topluma bununla, suçluların er ya da geç, bir şekilde cezalandırılacağına mesajını vermeyi de unutmamıştır.

II. MEHDÎ VE İMAM MÂLİK

Halife Mehdî döneminde Medine siyasî kargaşadan uzak bir dönem geçirmiştir. Bu sükunet Medine'de yaşamakta olan İmam Mâlik'i de etkilemiştir. İmam Mâlik için artık şiddetten uzak bir dönemin başladığı söylenebilir. Mâlik'le Mehdî'nin bizzat görüşmeleri halifenin hac yaptığı zamanlarda olmuştur. Bu görüşmelerde Mehdî İmamın değişik konularda görüşlerini ve tavsiyelerini almıştır.⁵³ Mehdî'nin muhtemelen İmamdan daha fazla istifade etmek için Bağdat'a gelme teklifini Mâlik kibarca geri çevirmiştir.⁵⁴

Halife İmamın görüşlerine çoğu kez değer vermiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Kaynaklar, Mehdî'nin İmam Mâlik'le özellikle üç konuda istişare ettiğini aktarmaktadır.⁵⁵

1- Ka'be: Hâcîlerin üst üste geçirilen örtülerden dolayı Ka'be'nin yıkılması endişesini dile getirmeleri üzerine Mehdî, o ana kadar geçirilen bütün örtüleri çıkartmış ve bu esnada Ka'be'yi yıkarak Abdullah b. Zübeyr dönemindeki gibi tekrar inşa etmek için İmam Mâlik'ten fetva istemiştir. İmam Mâlik'in "*Onu olduğu gibi bırak; aksi halde korkarım ki, Ka'be hükümdarların oyuncağı olur.*" sözü üzerine bundan vazgeçmiştir.⁵⁶

⁵² Devletin kuruluşunda büyük emeği olan Ebu Müslim'i ve amcası Abdullah b. Ali'yi tasfiye biçimi; Muhammed'in isyanını basturmakla görevlendirdiği İsa b. Musa'yı velihtlikten azil biçimi, isyanları bastırırken kullandığı yöntemler Mansur'un bu özelliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bkz. Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyenlar*, s.43 v.dv.

⁵³ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.221; el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.68.

⁵⁴ el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.67.

⁵⁵ el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.69.

⁵⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, 1/166, 8/250, 10/132. Ayrıca böyle bir talebin hem Mansur hem de Harun er-Reşid tarafından da dile getirildiği ve İmam Mâlik'in benzer cevabı verdiği tarihi kayıtlarda mevcuttur. (İbn Batuta, *er-Rihle*, Beyrut, 1405, 1/182; İbnu'd-Diyâ, *Tarihu Mekketi'l-Müşerrafe ve'l-Mescidi'l-*

2- Hz. Peygamber'in Minberi: Hz. Peygamber'in üç basamak olan minberine Hz. Muaviye'nin direktifi ile Medine valisi Mervan b. Hakem altı basamak ilave etmişti. Mehdî minberi asıl haline geri çevirmek isteyince İmam Mâlik, tamamen çökmesi endişesiyle bu işten vazgeçmesini istemiş, Halife de bu görüşe uymuştur.⁵⁷

3- Mehdî, Nafi b. Ebu Nuaym'ı namaz imamı olarak atama konusunda İmam Mâlik ile istişare etmiş İmam da buna karşı çıkarak şöyle demiştir: "*O binlerce kişinin (kıraatta) imamıdır; o bir dikkatsizlik yaparsa sağda solda anlatırlar.*"⁵⁸

Bu olaylar, Halife Mehdî'nin İmam Mâlik'in görüşlerine son derece önem verdiğini, çok önemli konularda İmam Mâlik'e danışmadan hareket etmediğini, İmamın da görüşlerini ve düşüncelerini rahat bir biçimde, baskı altında kalmadan ifade ettiğini göstermektedir. Dönemin siyaset ve hukuk ilişkisi bağlamında meseleye bakıldığında, belki siyasî bakımdan yönetime prim getirebilecek konularda bir hukuk adamının tercih ve kararının olayları belirlemede ne kadar etkili ve belirleyici olduğu görülmektedir.

Mehdî ile Mâlik arasında seviyeli ve karşılıklı saygıya dayanan bir ilişki oluşmuştur. Fakat bununla birlikte İmam, Mehdî'nin saraya gelerek oğulları Musa ile Harun'a hadis okutması isteğini "*İlim insanların ayağına gelmez; aksine onun ayağına gidilir.*" sözleriyle reddederek onurlu ve saygın duruşunu sürdürmüştür.⁵⁹

III. İMAM MÂLİK VE HARUN ER-REŞİD

H.169 yılında Mehdî vefat ettikten sonra oğlu Musa el-Hâdî iktidara geldi; fakat Hâdî'nin hilafeti 1 sene 3 ay gibi çok kısa sürdü. Bu dönemde Ali oğullarından Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Ali b. Ebu Talib'in isyanıyla Medine siyasî açıdan bir kez daha çalkantı geçirdi. Ama bu isyan Muhammed'in isyanı kadar devleti uğraştırmamış ve tehlikeli boyutlara ulaşmamıştır.

Hüseyin b. Ali, Hâdî iktidara geldikten kısa bir süre sonra Medine'de yeni valinin bazı olumsuz icraatlarından rahatsız olarak isyan etti. Ali oğullarının ileri gelenlerinden İdris b. Abdullah b. Hasan, Yahya b. Abdullah b. Hasan, İsmail Tabataba, Ali ve Ömer el-Eftas da dahil olmak üzere bir grup Medineli, Hüseyin'e Kitap, Sünnet ve Ehl-i beytin rızası üzerine biat ettiler. İsyancılar, bizzat halkın silahlanarak karşı koyması sonucu Medine'de tutunamadılar ve Mekke'ye geçtiler. Orada hac mevsimine kadar beklediler. Hâdî'nin gönderdiği ordu hac mevsimi bittikten sonra isyancılarla savaştı. Hüseyin Mekke'nin yakınında Fahh denilen

→

Haram, www.alwaraq.net , s.51.) Her üç halife de bunu yapmak istemiş olabilir. Anlaşılan o ki, her üç halife de meseleye siyasî bakmışlar ve Emevîlerin her alanda izini silmeye çalışmışlardır. Ka'be, Abdülmelik b. Mervan döneminde Haccac'ın İbn Zübeyr'i Mekke'de kuşatması esnasında zarar görmüş ve Haccac tarafından, İbn Zübeyr'in dahil ettiği Hicr dışında bırakılarak yeniden inşa edilmiştir.

⁵⁷ el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, www.alwaraq.net , s.639; es-Sehâvî, *a.g.e.*, 2/502.

⁵⁸ el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.69.

⁵⁹ el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.46.

yerde öldürüldü. Taraftarlarının kimi kılıçtan geçirildi, kimi de kaçtı. Hüseyin'in isyanı ile öldürülmesi arasında 9 ay 18 gün geçmiştir.⁶⁰

Hüseyin b. Ali'nin isyanına Medineliler çok iltifat etmemişlerdir. İsyanın Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin isyanı gibi iyi organize edilmemiş olması, isyan gerekçesinin kamu oyunu yeterince tatmin etmemesi, Mansur dönemindeki isyanlardan sonra halkın maruz kaldığı olumsuz muameleler, devletin iyice oturmuş olmasından dolayı artık bu tür isyanlardan bir netice alabilme ümidinin kalmamış olması gibi nedenler, isyancıların yeterince toplumsal destek almalarına engel olmuştur. İmam Mâlik de muhtemelen benzer sebeplerden dolayı bu isyana iltifat etmemiş ve herhangi bir şekilde desteklememiştir.

Kaynaklar, Halife Hâdî döneminde İmam Mâlik'in gerek halife ile gerekse valileri ile herhangi bir şekilde ilişkisine dair bir bilgi aktarmamaktadır. Zira Hâdî'nin hilafeti yeni siyasî gündem oluşturamayacak kadar çok kısa sürmüştür.

İmam Mâlik'in Harun er-Reşid ile ilişkisi Mehdî dönemindeki gibi gayet seviyeli ve dengelidir. Harun da önemli meselelerde İmamın görüşünü almış, bunları uygulamış; ayrıca İmam, Halifenin bazı isteklerine kendi anlayışına uymadığı için olumsuz cevap vermiştir. Bu seviyeli ilişkide asla şiddete başvurulmamıştır.

Kaynaklar Mehdî döneminde olduğu gibi Harun'un da şu üç meselede İmam Mâlik ile istişare ettiğini aktarmaktadır:

1- Harun er-Reşid, Muvatta'nın Ka'be'ye asılmasını, çoğaltılarak ülkenin her tarafına dağıtılmasını ve halkın Muvatta'nın içeriği ile amel etmeye yönlendirilmesini teklif etti. İmam Mâlik ise, "*Ashab, fikhî meselelerde ihtilaf etmişler ve ülkenin her tarafına dağılmışlardır. Ayrıca herkesin yanıldığı ve haklı olduğu hususlar vardır.*" diyerek bu teklife karşı çıkmıştır.⁶¹

2- Halife, Rasulullah (s.a.v.)'in minberini yıkarak yerine altın, gümüş ve kıymetli taşlardan yeni bir minber yapmak istediğini İmam Mâlik'e açmış, onun "*İnsanları Hz. Peygamber'in eserinden mahrum etmeni istemem.*" sözü üzerine bu teşebbüsünden vazgeçmiştir.

3- Harun, Nâfi b. Ebu Nuaym'ı Mescid-i Nebeviye imam olarak atamak istemiş; Mâlik, "*Nâfi, kıraat imamıdır. Mihrapta iken hiç olmadık bir şey olabilir ve onun aleyhine kullanılır.*" diyerek karşı çıkmıştır.⁶²

Bu üç husustan ikisi Mehdî'nin İmamla istişare ettiği konulara benzemektedir; fakat her iki konuda da kısmen talepler farklı ve dolayısıyla cevaplar da farklıdır. Harun, babasının gerçekleştirmeyi arzu ettiği konuları bir kez daha farklı bir üslup ve içerikle tekrar gündeme getirmiş olabilir. Zira aynı içerikte bir toplantı sonrasında İmam Mâlik'in baban da aynı şeyleri sormuş ve ben de aynı ce-

⁶⁰ Taberî, *a.g.e.*, 4/596-597; el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih*, Kahire, trs., Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniyye, 6/99-100; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 8/310; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, 5/265-267; İbn Kesir, *a.g.e.*, 10/157.

⁶¹ Ebu Nuaym el-İsbahânî, *a.g.e.*, 6/332; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Beyrut, 1413/1992, 2/1908.

⁶² Ebu Nuaym el-İsbahânî, *a.g.e.*, 6/332.

vapları vermiştim, sözü üzerine Harun: *"O, babam, ben de onun oğluyum. Onun yaptıklarını ben de yapacağım."* karşılığını vermiştir.⁶³

İmam Mâlik, Harun'a verdiği fetvalarda son derece açık yürekli olmuş, hukukun ve hukukçunun saygınlığını korumuştur. İmamın bu tavrından olsa gerek Halife, etrafında pek çok âlim olmasına rağmen Mâlik'in görüşlerine her zaman saygı duymuştur. Bir seferinde Halife, bozduğu yeminin keffareti konusunda âlimlerin görüşlerini sordu. Ulema bir köle azat etmesinin gerekli olduğunda icma ettiler. İmam Mâlik ise, üç günlük orucun yeterli olduğunu söyledi. Halifenin *"Ben yoksul biri miyim?"* de sen böyle fetva veriyorsun sorusuna: *"Evet sen yoksul birisin; zira sahip oldukların sana ait değildir."* karşılığını vermiştir.⁶⁴ İmam Mâlik, Halifenin sahip olduğu ve harcadığı malın gerçekte kendisinin değil Müslümanların malı olduğunu, bundan dolayı da yeminin kefareti bu maldan veremeyeceğini açık ve net bir biçimde ifade etmiştir. Bu cevap son derece cesur bir cevaptır. Böyle bir davranış, insanların canlarının bazen otoritenin iki dudağı arasında olduğu dönemlerde ancak İmam Mâlik gibi şahsiyetler tarafından ortaya konabildi. Bu tavır bir yandan, İmam Mâlik gibi bir hukukçunun siyasî otorite karşısında her türlü riski göze alarak nasıl hak ve hakikatten yana tavır aldığını, diğer yandan siyasî otoritenin kendisini incitse de hakimin kararını nasıl saygı ile karşıladığını ortaya koymaktadır.

İmam Mâlik, Harun er-Reşid'in huzuruna girdiğinde eğer dine muhalif bir husus görürse hemen müdahale etmekten çekinmemiştir. İmam bir gün Medine'de Halife Harun'un huzuruna girdiği zaman satranç tahtasını görünce: *"Bu, hak mıdır, ey Mü'minlerin emiri?"* diye sormuş, Halifenin *"Hayır"* demesi üzerine Mâlik: *"Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır?"*⁶⁵ ayetini okumuş, bunun üzerine Harun ayağıyla satrançı devirerek: *"Bundan sonra asla burada satranç olmayacak."* demiştir.⁶⁶

Mâlik ilim adamının vakarını ve ilmin haysiyetini siyasî otoriteler karşısında her zaman korumuştur. Siyasî otorite ile ilişkileri daima karşılıklı saygı ve sevgi esasına dayalı olmuştur. Hem Halife hem de bürokratları karşısında saygınlığını daima korumuştur. İmam Mâlik, Mehdî'nin saraya gelerek oğullarına hadis dersi vermesi teklifini nasıl geri çevirdiyse aynı şekilde Halife Harun'un oğullarına da ilmin bir onuru ve haysiyeti olduğunu belirterek sarayda hadis okutmayı reddetmiş, bunun üzerine halife oğullarını Mâlik'in evine göndermek zorunda kalmıştır.⁶⁷ Yine Halife Harun, Mâlik'i huzuruna çağırarak Muvatta'yı okumasını istemiş; ancak Mâlik'in kararlı ve onurlu bir şekilde *"İlim ziyaret edilir, kişilerin ayağına gitmez."* diye haber göndermesi üzerine Muvatta'yı dinlemek için Halife Harun, Mâlik'in evine gitmek zorunda kalmıştır. Mâlik'in burada da kitabını

⁶³ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.223.

⁶⁴ el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.71; Abdülhüseyin Ali Ahmed, *a.g.e.*, s.216.

⁶⁵ Yunus, 10/32.

⁶⁶ el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.66.

⁶⁷ el-Kâdî İyâd, *a.g.e.*, s.46

okumayı reddetmesi üzerine Halifenin herkesi evden çıkarırsa kendisinin okuyabileceği teklifine: “İlim, özel ve seçkin kişiler için halka kapatılırsa o kişilere de fayda vermez.” diyerek karşı çıkmıştır.⁶⁸ Hasta olduğunu söylemesine rağmen adam göndererek ısrarla kendisini saraya getirten vezir Fadl b. Rebî’in sorduğu meselenin gereksizliği karşısında vezire kızmış, vezir de İmamdan özür dilemek zorunda kalmıştır.⁶⁹

C. SONUÇ

İmam Mâlik ile Abbasî idarecileri arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Başta İmam, yeni devlet ve idarecilerine bir fırsat verilmesi düşüncesine sahipti; bundan dolayı sert eleştiriler yöneltmemiş ve hatta Ali oğulları ile devlet arasındaki sorunun halledilmesinde aracı bile olmuştur. Ancak bu sorun barış yolu ile çözülemeyip artık iş şiddete varınca İmam Mâlik kendisini Ali oğullarına daha yakın bulmuş ve tercihini Muhammed’den yana koymuştur. Elbette bu tercihinde Mansur’un yönetiminin meşruiyeti sorgulaması da vardır. İmamın bu tercihi onu siyaset arenasında ister istemez bir grubun taraftarı haline getirmiştir. Mansur’un iktidarını pekiştirmesinin ardından Mâlik için kısa da olsa kara günler başlamıştır. Toplumsal itibarını asla yitirmemekle beraber siyasi tercihinin bir sonucu olarak Mâlik, İslam Tarihine “mihne” olarak geçen bir dizi şiddete maruz kalmıştır.

Mansur’un kamu oyuna isyancılar ve yandaşlarının er ya da geç cezalandırılacağı mesajını vermesinin ardından gelen özür dilemesi ile birlikte İmam Mâlik için yeni bir sayfa açılmıştır. İmam, artık halifeler için önemli konularda vazgeçilmez bir danışmandır. O, bir fakihin bir İslam âliminin vakar ve haysiyetini her zaman ve zeminde koruyarak kendisine danışılan her konuda gayet açık bir yüreklilikle fikirlerini ve tercihlerini açıklamıştır.

Abbasîler döneminde siyasi otorite ile İslam âlimleri arasındaki ilişkiler, her iki tarafın farklı tavırlarıyla farklı görüntüler sergilemiştir. Eğer, yönetim sert, acımasız ve hukuk tanımaz; âlim de kendine saygılı ve topluma karşı sorumlu bir şahsiyet ise çatışma kaçınılmaz olmuş, doğal olarak bu çatışma sonucunda İslam âlimleri gücü elinde bulunduran siyasi otorite tarafından şiddete maruz kalmıştır. Eğer otorite daha yumuşak ve saygılı bir çizgi izlemişse, o zaman âlimlerin yönetim üzerinde ağırlıkları ve etkileri artmıştır. İmam Mâlik ile Abbasîler arasındaki ilişki de bunun tipik bir örneğidir.

⁶⁸ el-Kâdî İyâd, a.g.e., s.47; İbnu'l-İmâd, a.g.e., 1/290-291.

⁶⁹ el-Kâdî İyâd, a.g.e., s.46-47.